

UDK 39 (497.17) (082)

ЗБОРНИК

НОВА СЕРИЈА БР. 1

НОВА СЕРИЈА БР. 1
ЕТНОЛОГИЈА

МУЗЕЈ НА МАКЕДОНИЈА
АРХЕОЛОШКИ, ЕТНОЛОШКИ И ИСТОРИСКИ

ЗБОРНИК
BULLETIN

Н. С. БР. 1
NEW SERIES No 1

ЕТНОЛОГИЈА
ETHNOLOGY

СТР. 148
PAGES 148

СКОПЈЕ, 1992
SKOPJE, 1992

Петар Намичев

ТИПОЛОГИЈА И РАЗВОЈ НА ПРОФАНОТО АРХИТЕКТОНСКО ТВОРЕШТВО ВО С. ЗДУЊЕ, ПОРЕЧЕ

Неизвоставна нишка во богатото национално творештво на македонскиот народ, претставува и традиционалното архитектонско градителство на стариот неимар. Селската архитектура, како составен дел од архитектонското традиционално творештво, зазема значајно место во развојот на целокупната профана архитектура на Македонија.

Во западна Македонија, која е позната по богатото наследство, како од аспект на архитектонското творештво, така и по познатите мајсторски тајфи од овој крај, се наоѓа и областа Порече. Оваа област е исклучително богата со шуми, речни токови и камени масиви, кои се основен предуслов како материјал, за развој на богатата градителска дејност.

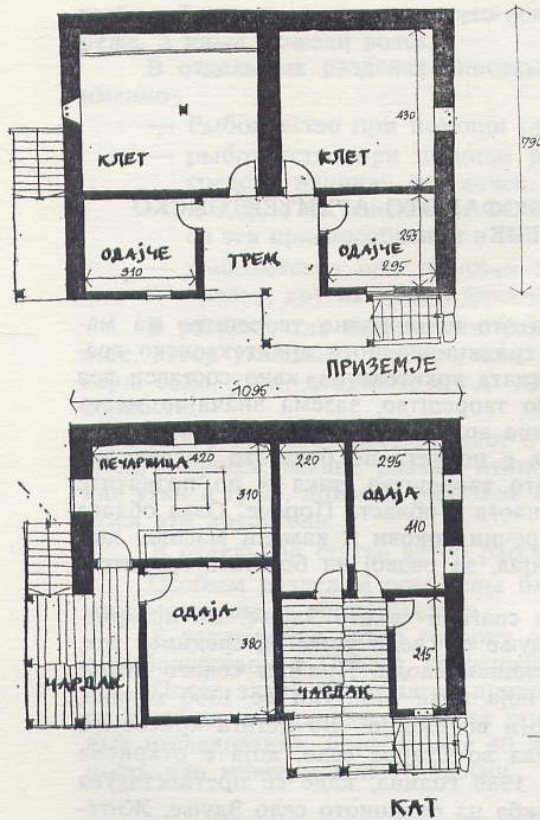
Во реонот на Долно Порече спаѓа и селото Здуње. Во историскиот развој, генезата на селото Здуње се следи уште од средниот век, преку пишани документи и археолошки наоди. Прв пат селото Здуње се споменува во хрисовулата во која крал Милутин во 1300 година, го дарувал на манастирот Св. Ѓорѓи во Скопје¹. Во истата хрисовула се споменува и црквата Св. Недела во Старое село, која е откриена со археолошките истражувања од 1986 година, каде се претпоставува дека се наоѓала првата местоположба на сегашното село Здуње. Жителите на селото од непознати причини, ја преместуваат населбата на јужната страна на висорамнината, каде наоѓаме остатоци од црква од XVI век — црквата Св. Петар и Павле, во чија непосредна близина се наоѓа и самата населба — селото од тој период. По распаѓањето на средновековната држава, со Порече владеел крал Вукашин, а веднаш по него крал Марко до 1394, и во турски раце е сè до ослободувањето во 1912 година. Остатоци на стари средновековни градови се наоѓаат во целата област кај селата Девик, Грешница, Модриште, Црешнево, Белица, Растеше и Здуње, што наведува на постоење на важна комуникација која ги поврзувала Пелагонија со Полог. За време на турското владеење (околу XVII век), многу села во Порече се опустошени или уништени поради чумата².

Селото Здуње спаѓа во редот на планински села од збиен тип. Во зависност од политичките и историските услови за време на турското владеење, многу села се повлечени во планините, а тоа го условило развојот на сточарскиот начин на живеење. Во ова село куќите се групирани по маала, кои се формирани по родови, како Мечкаровци, Белчевци, Грубановци и Мирковци.

¹ Грујиќ Р. — Владетинство светого Ѓорѓа код Скопља од XI—XV века (Гласник скопског научног друштва, књ. 1, св. 1, с. 56)

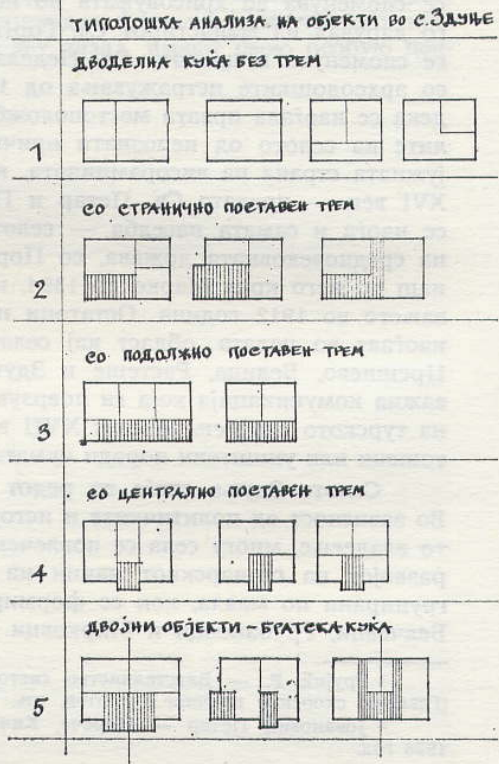
² Јовановиќ Петар — Порече, Кичевија и северна велешка села, Београд, 1926 год.

Цртеж бр. 1 Основа на објект од типот на братска куќа односно двоен објект (објект бр. 4)

4
с.ЗДУЊЕ

Цртеж бр. 2: Типолошка анализа на објекти во с. Здуње

Просторно-руралниот развој на ова село, се оформил во услови на природни-климатските фактори. Положбата на селото во клисурата на реката Треска, на едно возвишение, го диктирал развојот на лоцирање на објектите во просторот по линија на изохипските на теренот. Највисоко ниво на густина на куќите формирано е на највисокото

Цртеж бр. 3: Изглед на објект од типот на едноделна куќа без чардак (објект бр. 16)

теренско плато, од каде што тргнуваат понатамошните патишта на развојот и проширувања на овој рурален комплекс. Оправданост во правецот на развојот е во зачуваниот простор за обработка на земјиштето, кој се наоѓа под самото село, и претставува едно големо плато

Цртеж бр. 4: Изглед на овчарска колиба, лоцирана на планинските пасишта со кружна основа

на кое се наоѓаат сите обработливи површини. На највисокиот дел на брдото на кој денес се наоѓа селото, спрема клисурата на реката Треска, се формирале првите куќи, каде прегледноста на визурите према кањонот и обработливите површини била најповолна. Со текот на времето формата на селото се формирала во тип на збиен облик. Во овој повеќегодишен развој, некои од објектите формирале свои дворови, со сите пратечки стопански објекти, додека пак другите останале без свој засебен двор, лоцирани во слободниот простор. Уличките се оформени без некој посебен ред, користејќи ја најпрвин конфигурацијата на теренот, најкраткиот пристап до објектот, помеѓу самите огради на дворовите, формирајќи го руралниот развој на ова село.

Куќите се изградени во камен, покриени со слама, а стопанските дворови се наоѓаат покрај самите куќи со плевна, кокошарник, амбар, двор а понекаде и кочина за свињи, лозница, пчеларник или овоштарник. Пределот во околината е претежно шумски, но поради постоење на обработлива површина на платото под селото, населението се занимава со земјоделство. Земјиштето се обработува примитивно, индивидуално за домашни потреби. Други занаети со кои се занимава населението се ѕидарскиот, коларскиот, дрвообработувачкиот, мутавџискиот, воденичарскиот, терзискиот, пчеларскиот, овоштарскиот и др. Во текот на повеќегодишниот развој на селото, бројот на куќите се повеќе се зголемувал, во сооднос со бројот на домаќинствата.

Уште од населувањето на Словените на Балканскиот Полуостров тие подигнувале едноделни куќи и колиби, а истиот облик се задржал и во средниот век кај овчарите. Примитивниот облик на оваа куќа-„плетара“, се јавува во селата за време на турското владеење, а подоцна се одржал кај сиромаштијата и како овчарска колиба. Првобитната куќа во Порече се состоела од два дела: „куќа“ и „пондила“. Најпрвин од влезната врата се влегувало во пондилата каде била сместена стоката. „Куќата“ од „пондилата“ била одвоена со ѕид или со дрвена ограда, а најчесто со „плетара“, со висина од околу еден метар или до таван. Во оваа просторија се ложел оган, се чувала покуќнина и храна. Подоцна во склоп на куќата се формирала и една одаја, поретко и две, а во пондилата се образувал издвоен простор „визба“ каде се чувале каџи³.

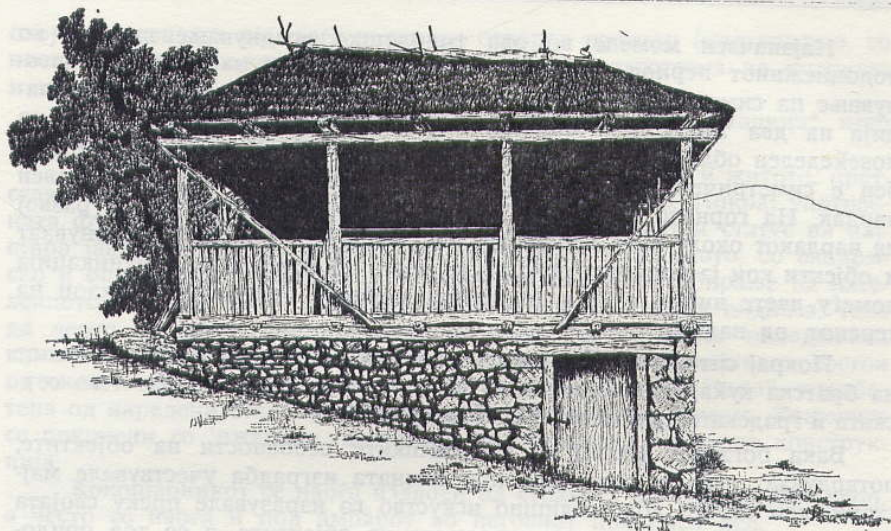
Аналогија за оваа куќа треба да се бара кај овчарската колиба, која ја користеле овчарите во овие планински предели, а која се состоела од една просторија во која се наоѓало огниште во средината. Огнот од огништето служел за загревање и затоплување на просторијата без покрив. Конструкцијата на куќата се состоела од дрвени греди, ѕидовите биле од плетеница и премачкани со кал од двете страни поради подобра изолација.

Во текот на XVII и почетокот на XIX век, развојот на куќата е усмерен во зависност од локалните услови и можностите на селанецот. Основите на куќите се поголеми по димензија, се појавува трем на челната фасада, кој служи за понатамошни проширувања и за негово преградување, заради добивање на помошни простории. Овој стадиум на развојот на селската куќа е аналоген на косовската куќа „приземљуша“ од истиот период⁴.

³ Цвијиќ Јован — Балканско полуострво и јужнословенске земље, Београд 1922 год.

⁴ Којиќ Бранислав — Стара градска и сеоска архитектура у Србији, Београд, 1940 год.

Црте, бр. 5: Перспектива нат ип на амбар со трем.

Цртеж бр. 6: Основа на објект од типот на куќа со странично поставен чардак.

Типолошката анализа на објектите во с. Здуње, во својот развој, се базира на првобитниот објект на едноделна куќа без трем, кој подоцна под влијание на климатските и зголемените функционални потреби, се трансформира во тип на објект со трем, да би се подоцна тој трансформирал во повеќеделен објект, со симетрично или странично поставен трем во однос на основата на објектот. Во понатамошниот развој, се јавува развој на основата на симетричен тип во едно ниво, како би се развил подоцна и по вертикала во две нивоа, со ист симетричен распоред на просториите околу средишниот трем во приземје и симетрично поставен чардак на спратот со просториите околу него.

Најзначаен момент во ова типолошко вреднување станува во подоцнежниот период, кога народниот неимар се заситил со повторување на симетричниот распоред во две нивоа, се појавува комбинација на два типолошки облици. Во приземјето се задржал тип на повеќеделен облик со подолжен трем, додека на другото ниво употребен е симетричен распоред на простории околу централно поставен чардак. На горното ниво овој тип и понатаму се развивал, со развој на чардакот околу една централно поставена просторија. Се сретнуваат и објекти кои ја користат конфигурацијата на теренот за комуникација помеѓу двете нивоа, а која се остварува преку природниот наклон на теренот, од надвор.

Покрај сите овие типолошки поделби, карактеристичен е и типот на братска куќа, кој се јавува не само во оваа област, туку и во селската и градската архитектура во Македонија.

Вака богатиот развој на типолошките особености на објектите, потврдуваат дека во овој крај при нивната изградба учествувале мајстори, кои своето долгогодишно искуство го изразувале преку својата формирана креативност при градењето на објектите, а со тоа придонеле кон повеќе аргументи во одредување на нивните високи вредности.

Потребно е да се издвојат неколку најзначајни карактеристични објекти од долгогодишниот развоен пат на селската куќа: тип на едноделна куќа (16); тип на куќа со симетричен распоред во две нивоа со трем (11); тип на братска куќа со карактеристичен облик (4) и тип добиен со комбинација на два типа по вертикала во две нивоа (38).

Овие објекти треба да се анализираат како објекти со највисоки споменички својства на ова село, како по типологија, така и во надворешната обработка на фасадата, изборот на материјалот за градење, односно во формирање на надворешниот впечаток на вредност и композиција на објектот.

Покрај куќите во селските дворови се појавуваат и стопански помошни објекти, штала, плевна, кошеви и амбари за собирање пченка и жито. По својот единствен облик се издвојуваат амбарите и кошевите, кои по својата форма се составен дел на секој поголем двор. Амбарите имаат правоаголна или квадратна форма. Типолошки постојат еднопросторни во еден дел и дводелни со трем пред затворениот дел. Исто така постојат и тип во две нивоа, со подрумски простории во долниот дел вкопан во стрмниот терен, а над него се наоѓа амбар со дрвена конструкција. Користејќи ја рационално конфигурацијата на теренот, во приземниот дел скоро секогаш е сместена штала за чување на стока или клет за складирање на предмети. Изградено е во масивен камен со сидови од 60 см, а на кошевите всидани се блокови од бигор. (со димензии 3—4, 8 м должина и 2—4, 3 м ширина). Прозорците се многу мали со рамка од дрвени греди, или пак отворите се изградени со рамка од обработени камени блокови. На горното ниво е формирана скелетна конструкција од дрвени гради, помеѓу кои е поставена преграда „плетара“, која го формира сидот на амбарот, а е со функција за вентилација на пченката. Понекогаш пред

овој затворен дел се наоѓа наткриен отворен простор (мал чардак), со ниска ограда, а служи како предпростор за подготовка на пченката и за извршување на останатите домашни работи.

Покривањето на овие објекти се врши со слама „ржаница“, исто како и кај станбените објекти.

Кошевите за собирање и складирање на пченката и житото, претставуваат еден декоративен елемент во селскиот двор. Покрај употребната функција, тие во овие краишта можат да имаат и статус на најстара јавна градба, во контекст на уредувањето на селото, со економско и општествено значење, а во улога на место за собирање на населението на сред село⁵. Кошевите се градени на камена подлога, така да лесно се поместуваат, додека во друг случај имаат неподвижна камена сидана основа со правоаголна форма. Конструкцијата се состои од скелет од дрвени греди, помеѓу кои се наоѓа „плетара“, изработена од наредени стапови, испреплетени во одредена форма. Кошевите се покриени со ржаница, поставена над дрвената покривна конструкција.

Кокошарникот се наоѓа издвоен од страната на стопанскиот двор, а често се наоѓа и под амбарот во неговиот приземен дел.

Во дворовите каде се одгледуваат пчели се изработуваат кошари на сличен начин како и сидовите од „преплет“ кај кошевите, а од надворешната страна се премачкуваат со кал, со што се добива нивната конусоидна форма.

Основните конструктивни карактеристики на станбените објекти во селото Здуње произлегуваат од природните и климатските прилики на ова подрачје.

Приземјето на објектите е секогаш изградено во масивен камен на база од плитки темели, со ширина на сидови од 60—80 см, а на Кошињата на сидовите вградени се обработени камења од бигор, како конструктивен и естетски дел од фасадата. На гордиот спрат, бочните сидови и задната страна се зидаат во камен, поради конструктивно зајакнување на објектот и заштита од ниски температури, додека од предната страна се поставува скелет од дрвени греди, со секундарни носачи заради зајакнување, одредувајќи го распоредот на прозорците. Овие сидови од предната страна на објектот, се поставени со облога од штици, а внатре исполнети со полнетица или пак во одреден случај се состои од плетара премачкана со кал. Вака лесната конструкција на „бондручен“ систем на предната фасада, овозможува манипулирање во смисла на преградување на просторот во зависност од потребата.

Меѓукатната конструкција налегнува на греди поставени на кратката ширина на основата, кои излегуваат со испустот на чардакот, а се потпираат на попречните греди над столбовите. Над овој растер од греди налегнува уште еден ред по должина, за да се постави мрежа од гредички, како би можела потоа да се набие земја и да се добие подот на просториите.

Кај сите простории од објектите не постои таванска обработка. Над таванските греди налегнуваат греди од покривната конструкција, а над нив хоризонтално поставени гредички, за да би се редела „ржаницата“ и зацврстувала со стапови на одредено растојание, од надворешната страна. На покривот секогаш се сретнува „баца“, отвор за пропуштање на димот и за вентилирање на просторот.

⁵ Пешиќ-Максимовиќ Надежда — Споменичке вредности сеоских центара у Србији, Београд 1984 год.

Прозорците во приземјето се со мали димензии, со камени или дрвени рамки, со дрвени решетки кои се поставуваат вертикално или комбинирани. На катовите се поставуваат дрвени прозорци со прегради и стакла, а кај поновите објекти и двокраки прозорски отвори. Вратата кај овие објекти во приземјето и на катот е изработена од дрво и не е обработена. Дрвените скали секогаш се надворешни и еднокраки, поставени на предната фасада, во средина или странично.

Профилација на дрвени елементи сретнуваме кај дрвените столбови на висина под седлата и на самото седло, каде што налегнува гредата, во вид на правилна геометриска форма. Треба да се напомене и разновидниот преплет на надворешните сидови од амбарите, кои ја даваат пластичната форма на објектите.

Овие објекти кои потекнуваат од втората половина на XIX и почетокот на XX век, градени се од страна на мајстори од селото и соседните. Материјалот за градење, дрвото и каменот собирали се во текот на повеќе години, пред да се почне со градењето на објектот. Поголемите парчиња на камен бигор кој е употребуван за копињата на објектите, пред да биде вграден, во некои случаи е донесуван од местата каде што се наоѓале воденици. Мерките на куќите и распоредот е конципиран во зависност од потребата, а промените настанувале во текот на градбата на објектот. Во селото постоеле мајстори кои секогаш работеле на некоја куќа. Позната фамилија која се занимавала со изградба на објекти била фамилијата Милевци, шест браќа кои работеле заедно во една група.

Зидните површини во внатрешноста на објектот кај постарите градби се покриени со слој на кал, а подоцна се обработуваат со фина обработка. Во просторијата каде се одвиваат сите дневни активности поврзани околу подготовка на храната, во средината се наоѓа огништето или „печарницата“, оградено со камен „кланици“ во форма на квадрат. На долната страна на огништето во самиот под, се создава таканаречен стомачен дел, каде се редат камени плочи со кал, поради одржување на постојана температура и изолација, а конструкцијата е од дабово дрво. Од горната страна обесен е „черен“ на таванските греди, кој се состои од штици, кои се прицврстени со одбрани гранки „куќалки“, поради подобро прицврстување. Черенот не дозволува жарот од огнот да преминува преку него, поради опасност од запалување на покривната конструкција и покривачот. На черенот се закачува метален синџир „верига“, служи за сушење на месо и за разни други потреби.

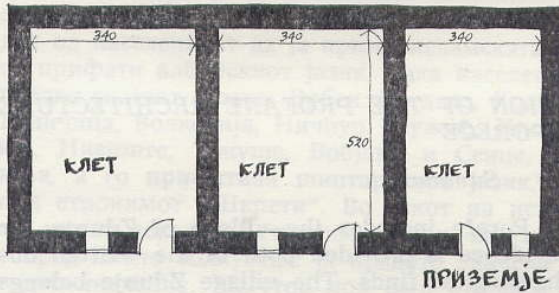
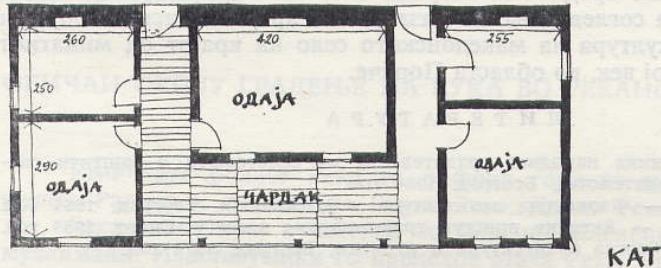
Во понатамошниот развој на куќата, огништето се поместува од страна, на еден од страничните сидови во просторијата, а неговите сидови се од обработен камен бигор, облепен со кал, кој формира одводен канал за извлекување на димот. Како составен дел на покуќнината е и „демироцакот“, обработен метален предмет, кој секогаш се наоѓа покрај огништето со инкрустрирана животинска глава на едната страна, и со плоснат дел на спротивната, за закачување на загреани предмети со храна.

На зидните отвори наречени „камарици“, наоѓаме покуќнински употребни предмети, додека овие отвори кај новите типови на куќи се затворени со вратничка. Покрај ова, како дел од покуќнинските предмети на селската македонска куќа, наоѓаме и дрвени сандачи во кои се чува храна, декоративно обработени со геометриски и растителни орнаменти. Покрај огништето се наоѓаат дрвени лажици, црепни за жито, метални предмети, плетени и декорирани кошници. До самиот

оган, покрај огништето се наоѓа „пиростија“, трножен предмет кој служи за одлагање на загреаните предмети од огнот и за нивно полесно поместување.

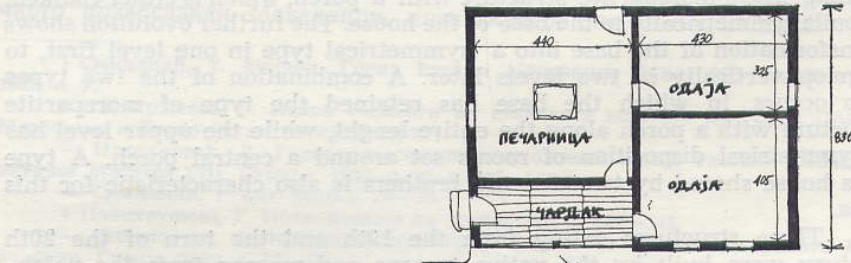
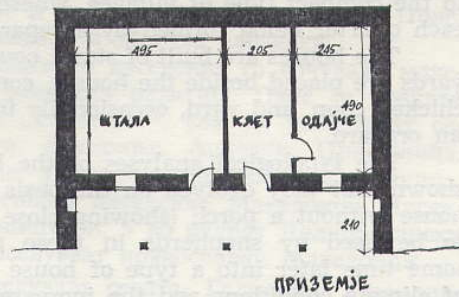
Во историскиот развој на оваа област, селото Здуње го достигнува највисокото ниво на квалитативниот архитектонски развој кон

38

с. ЗДУЊЕ

Цртеж бр. 7: Основа на објект од типот на братска куќа со специфичен распоред (објект бр. 38)

Цртеж бр. 8 Основа на објект од типот на куќа со странично поставен чардак (објект бр. 37)

37

с. ЗДУЊЕ

крајот на XIX и почетокот на XX век. Најстарите жители на ова село го споменуваат најголемиот број на домаќинства кои егзистирале на овој простор, од 80 куќи.

Неговата позиција во однос на природниот амбиент, го сместува типолошки во категорија на посебни рурални целини со исклучително високи амбиентални вредности. Поради тоа, овие истражувања се од големо значење за согледување на развојот на архитектонските објекти и материјалната култура на македонското село на крајот од минатиот и почетокот на овој век, во областа Порече.

Л И Т Е Р А Т У Р А

Заштита споменика народног градителства — Советовање о заштити споменика народног градителства, Београд, 1984 год.
Дероко Александар — Флокlorна архитектура у Југославији, Београд, 1964 год.
Марасовиќ Томислав — Активни приступ градителском наслеѓу, Сплит, 1985 год.
Кожик Бранислав — Сеоска архитектура и руризам, Београд, 1973 год.

Petar NAMIČEV

TYPOLOGY AND EVOLUTION OF THE PROFANE ARCHITECTURE IN VILLAGE ZDUNJE IN POREČE

Summary

The district of Lower Poreče includes the village of Zdunje, for the development of which evidence is provided both in the written documents, and in some archaeological finds. The village Zdunje belongs to the compact type of villages, where houses are grouped in quarters, each quarter being formed by a separate clan.

The houses are built of stone, covered with straw, and the economic yards are placed beside the houses, consisting of a granary, barn, baskets, chicken coop and yard, occasionally including pigsty, vine, a beehive or an orchard.

The typological analyses of the houses in the village Zdunje have shown that they evolved on the basis of the prototype of an onepartite house without a porch (showing close parallels with the shepherd's hut to be used by shepherds in these mountaneous areas), to transform some time later into a type of house with a porch under the influence of climate conditions and the increased functional necessities, gradually turning into a morepartite structure with a porch, which is either flanked, or built symmetrically to the base of the house. The further evolution shows transformation of the base into a symmetrical type in one level first, to develop vertically in two levels later. A combination of the two types also occurs, in which the base has retained the type of morepartite structure with a porch along the entire length, while the upper level has a symmetrical disposition of rooms set around a central porch. A type of a house shared by two or more brothers is also characteristic for this area.

These structures dating from the 19th and the turn of the 20th century were built by the native masons and masons from the neighbouring villages.

Its position in regard to the ambient nature have placed the village typologically in the category of extraordinary rural units showing extremely high ambient values.